

15. VE 16 YÜZYIL OSMANLI DOKUMACILIK SANATI

Havva Halaçeli*

Özet

Dünya tarihindeki önemi büyük boyutlarda olan ve üç kıtaya kadar yayılmış sınırları ile Osmanlı İmparatorluğu siyasi alanda gösterdiği başarıları sanatına da yansımıştır. Osmanlı Devleti İstanbul'un fethinin ardından bir imparatorluk olmuş ve sosyoekonomik gelişmelerle beraber imparatorluğun ihtişamı saray ve kumaşlara da yansımıştır.

Fatih'in İstanbul'u fethinin ardından Topkapı Sarayı içinde kurulan saray nakkaşhanesinde oluşturulan desenler tüm sanat dallarında uygulanmış böylece bir üslup birliği yaratılmıştır.

Bu çalışmada Osmanlıların küçük bir devletten büyük bir imparatorluğa dönüşüm süreci içinde dokumacılık sanatında kullanılan motif ve kompozisyonlar, dokumacılık merkezleri ve kumaş çeşitleri hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: *Motif, Osmanlı İmparatorluğu, Dokumacılık, Osmanlı kumaşları*

* Araştırma Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi

15th AND 16th CENTURY OTTOMAN WEAVING ART

Abstract

The Ottoman Empire, one of the greatest civilisations which extended over three continents, had shown an outstanding success in arts as well as in politics. The Ottomans became an empire after the conquest of Istanbul and as an effect of the socioeconomic progress, the magnificent palaces and fabrics contributed to the glory of the empire.

After the conquest of İstanbul by Fatih in 1453, the patterns created in the nakkaşhane (royal scriptorium) of the Topkapi Palace were applied to all branches of art thereby, forming a style unity.

This study addresses the weaving centurms, woven fabrics and the motives and compositions used in the art of weaving during the Ottoman's transformation from a small state to a great empire.

Key Words: Motive, Ottoman Empire, Weaving, Ottoman Fabrics

1. Giriş

Osmanlı dönemi kumaş sanatı, Bizans ve Selçuklu kumaş sanatlarını miras olarak almış, doğu ile batı arasında bir ticaret merkezi olmasından dolayı birden fazla kültürün etkisinde gelişmiştir. Osmanlı Devleti, 1453'de İstanbul'un fethi ile beraber sınırlarını genişletmiş ve üç kıtaya yayılmış bir imparatorluğa dönüşmüştür. Osmanlıların egemenlikleri altındaki kültürlerden etkilenmesi, bu kültürlerin motif ve bezemelerinin de benimsenmesine neden olmuştur. Bizans ve Selçuklu İmparatorlukları'nın izlerinin yanı sıra diğer kültürlerden alınan yeni öğelerin Anadolu'nun sanatsal çizgileriyle harmanlanmasıyla yeni bir sanatsal üslup yaratılmıştır.

Topkapı Sarayı içinde kurulan nakkaşhanede oluşturulan desenler Osmanlı sanat üslubu doğrultusunda dokuma sanatında da uygulanmıştır.

Bursa ipekçiliğinin de etkisi ile gelişmiş olan dokumacılık, Osmanlı sanatı içinde önemli bir yere sahip olmuş, ipekli kumaşlar sarayda iç mekan tekstili olarak, bayraklarda, kaftan yapımında ve askeri giysilerde, tılsımlı gömleklere kullanılmış, oldukça değerli olmalarından dolayı dış ülkelere hediye olarak gönderilmişlerdir. Kemha ve seraser gibi kumaşlarda kullanılan altın ve gümüş tellerin miktarı için sıkı kontroller yapılmış, kumaş bünyesinde kullanılacak olan atkı ve çözgü tel sayılarının belirlendiği kanunlar çıkarılmıştır.

Bu çalışmada Osmanlı Dokuma sanatı ana hatları ile ele alınmış, motif ve kompozisyonların yanı sıra saray kumaşları hakkında da bilgi verilmiştir.

2. Osmanlılarda Süsleme Unsurları

Osmanlı sanatında başlıca süsleme unsurları motif ve kompozisyonlar olup, saray nakkaşhanesindeki nakkaşlar belirli bir üsluba bağlı kalarak desenler yaratmışlardır. Süsleme unsuru olarak motifler incelendiğinde erken dönem Osmanlı dokumalarında Selçuklu dönemine nazaran daha büyük motiflerin kullanıldığı görülür. Başlıca motifler, rumi, palmet, lotus grubu,

bitkisel motifler, geometrik motifler olup, İslamiyet'in etkisi ile yazı da bir süsleme ögesi olarak dokumalarda yer almıştır.

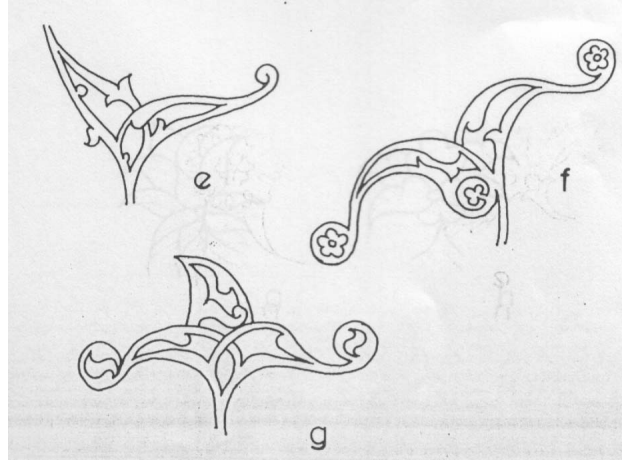
Süsleme üslupları ise, bitkisel formların bir araya getirilmesiyle oluşturulan natüralist üslup, saz üslubu, madalyon desenleri ve dikey dalgalı dal üslubu olarak sayılabilir.

2. 1 Motifler

Erken Osmanlı süslemesinin karakteristik motifleri, biçimsel özelliklerine göre 4 ana grup altında incelenebilir. Bunlardan ilki rumi, palmet ve lotus grubudur.

Türk süsleme sanatlarında önemli bir yere sahip olan rumi motifi bazen, zıt kıvrımlı iki parçacıktan, bazen de tek parçacıktan ibaret olan bir göbeğe bağlı spiral kıvrımlarla oluşturulmaktadır (Resim 1). Rumi motifi Türk süslemesinin bütün dallarında kullanılmış, lotus ve palmet motifleri ile birlikte de kompozisyonlar oluşturmuştur. Asur ve Mısır gibi eski uygarlıklarda görülmüş olan lotus motifi doğu kaynaklıdır. Budizmde saflığın sembolü olmuştur. Mısır'da sütun ve sütun başlıklarında kullanılırken; Asur'da enine geliştirilmiş bordürlerde görülmüştür.

Palmet motifi ise Eski Yunan sanatında Dor ve Ion mimari süslemelerinde lotus ile kullanılarak bordürler meydana getirmiştir.

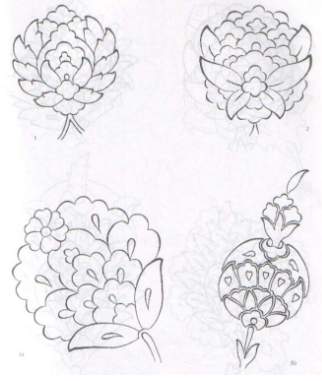
Resim 1. Rumi motifinin bileşik formlarda gösterimi

Yıldız Demiriz, Osmanlı Mimarisinde Süsleme, Kültür Bakanlığı Yayınları 263, İstanbul, 1979, s. 101.

Bitkisel motifler ise natüralist çiçek, ağaç, yaprak, meyva motifleri ve hatayi üslubundaki motifleri kapsamaktadır (Resim 2). Yaygın olarak kullanılan çiçek motifleri arasında lale, karanfil, sümbül, nergis, gül, nar

Havva Halaçeli

çiçekleri ve süsen sayılabilir. Elma ağacı, hurma ağacı ve selvi ağacı motiflerinin yanı sıra nar ve hurma motifleri de bitkisel motifler arasındadır.

Resim 2. Hatayi motifi örnekleri

İnci Birol, Çiçek Derman, Türk Tezyini Sanatlarında Motifler, Kubbealtı neşriyatı no: 26, İstanbul, 1995, s. 69.

Osmanlı süslemesinde geometrik motifler İslam sanatının etkileri ile oluşturulmuş olup; basit ve yıldızlı olmak üzere iki ana grupta incelenebilirler. Mimari’de bordür şemalarında, sonsuz ve merkezi kompozisyonlarda oluşturulan geometrik düzenlemeler; kumaş bezemelerinde yuvarlak ve oval madalyon veya yıldız ve haç biçimli desenlerde görülmektedir.

Güzel yazı yazma sanatı olan kaligrafi, Osmanlı süslemelerinde İslam sanatının etkisiyle kendine yer bulmuştur. Yazı, süsleme unsuru olmasının yanı sıra sembolik korunma aracı olarak da dokumalarda yer almıştır. Kuran’dan alınmış sure ve ayetler içeren yazılı ipekli kumaşlar koruyucu olduklarına inanılarak asker gömlek ve mintanlarıyla, sancaklarda, kabe örtülerinde ve lahit örtülerinde kullanılmışlardır (Resim 3).

15. ve 16. Yüzyıl Osmanlı Dokumacılık Sanatı

Resim 3. Sarımalı rumi motifi dolu kartuş ve madalyon desenli kisve şeridi.XVI. yüzyılın başı, uzunluk 727 cm., Topkapı Sarayı Müzesi.

Nurhan Atasoy, Walter Denny, Louise Mackie, Hülya Tezcan, İpek, TEB yayıncılık, İstanbul,2001, s.53.

2.2. Süsleme Uslupları

Osmanlılar'da kullanılan motiflere bağlı olarak üç ana üslup ortaya çıkmıştır. Bu üsluplar natüralist üslup, saz üslubu ve madalyonlu kompozisyonlar olarak tanımlanmaktadır.

2.2.1.Natüralist Üslup

Bütün sanat kollarında görülen natüralist üslup Türklerin çiçek sevgisi ve İslam'daki tasvir yasağı ile ilişkilendirilmektedir. Natüralist ve bitkisel bezemeler 16. yüzyılın ortalarından itibaren kumaşlarda yaygın biçimde kullanılmışlardır (Resim 4).

Resim 4. Çatma kumaş, 16. yy ikinci yarısı, Benaki Müzesi.

Nevber Gürsu, Türk Dokumacılık Sanatı, Redhouse Yayınevi, İstanbul, 1988, s.59.

Geleneksel rumi ve palmet motiflerinin yanı sıra 15. yy'dan itibaren Türk sanatında görülen pars beneği, çintemani, çin bulutu, hatayi, ay ve yıldız motifleri de natüralist üslup içinde kullanılmışlardır.

2.2.2. Saz üslubu

16. yy ortalarından 17. yy ortalarına kadar geçerliliğini korumuş olan saz üslubu, Kanuni döneminde eserler vermiş olan ressam Şah Kulu tarafından başlatılmış; çini, kalemişi, kitap resmi, cilt, kumaş ve halı sanatlarında yer almıştır (Resim 5).¹ Bu üslubun ana motifleri, kıvrık sivri uçlu hançer formundaki yapraklarla hatayi çeşitlemeleridir. Ayrıca Zümrüdüanka kuşu, ejderha, aslan, kaplan, fil, geyik gibi hayvanlarla doğaüstü varlıklar iç içe geçmiş girift bir kompozisyonda yer alırlar. Saz üslubunun önde gelen sanatçıları Şah kulu ve Veli Can'dır.

¹Banu Mahir, "Saz Yolu- Şah Kulu", www.turkislamsanatlari.com.htm, 07.04.2004

Resim 5. Saz üslubunda çini pano, sünnet odası dış kaplaması, TSM, 1560-1570.

Nevber Gürsu, Türk Dokumacılık Sanatı, Redhouse Yayınevi, İstanbul, 1988, s.61.

2.2.3. Madalyon desenleri

Osmanlı sanatı içinde madalyon desenleri 17. yy da natüralist üslupla birlikte görülmeye başlamıştır. Madalyon desenleri evrenin sonsuzluğu ve tanrının birliği gibi İslami unsurları betimleyen bezemeler olmuşlardır. Madalyonlar yuvarlak, oval veya kaydırmalı düzenlerde yapılmış olup, içi merkezi bir motif etrafında yer alan lale, karanfil, dal ve yaprak motifleriyle doldurulmuştur. Madalyon içini süsleyen bahar açmış dal kompozisyonu 16. yüzyılda sarayda yetişmiş olan Kara Memi tarafından geliştirilmiştir.²

2.2.4. Dikey dalgalı dal üslubu

Bu üslup, sonsuzluk düşüncesi doğrultusunda geliştirilmiş bir düzenleme olup, 16. yy'da başlamıştır (Resim 6).

Dikey dalgalı dal üslubunun kökeni hakkında kesin bir şey söylenememekle beraber, 14. yy da Çin'den veya 15. yy da Memlûklulardan getirilen ipeklerden etkilenildiği düşünülmektedir. Osmanlı'nın ilk S tasarımları İtalyan etkisinde lotus, palmet ve akantüs içermektedir. Daha sonra geliştirilmiş olan stilde ise palmet kullanılmaya devam edilmiş, ancak

² Hülya Tezcan, Atlaslar Atlası, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993s. 53.

Türk çiçek motifleri olan lale, gül, karanfil ve sümbül keskin ve hassas biçimde çizilerek 17. yy da sivri uçlu yapılmaya başlanmıştır.³

Resim 6. İç içe girmiş dolaşmalı desenli kısa kollu kaftan ayrıntısı. XVI. yüzyılın ilk yarısı.

Nurhan Atasoy, Walter Denny, Louise Mackie, Hülya Tezcan, İpek, TEB yayıncılık, İstanbul,2001,s.62.

3. Osmanlı Dokumacılık Merkezleri ve Osmanlı Dokumaları

3. 1. Osmanlı Dokumacılık Merkezleri

Osmanlılarda dokumacılık, uzun süreli organizasyonlar gerektiren ve üzerinde hassasiyetle durulması gereken bir sanat kolu olmuştur. İpekli dokumacılığın ipeğin elde edilmesine bağlı olmasından dolayı ipek yetiştiriciliğinin yapıldığı Bursa, Osmanlı Dönemi'nde en önemli ipekli dokuma merkeziydi.

Bursa Bizans döneminde önemli bir ipek dokuma merkeziyken, 14. yy da ipek pazarının ana merkezi konumundadır. İran ipekleri evde kullanım amacıyla İtalya' ya Bursa üzerinden gönderilmiştir. 1502'de Bursa'da 1000'in üzerinde tezgahın varlığından ve 1504'deki bir envanter defterinde

³Jennifer Harris, 5000 Years Of Textiles, British Museum Press, London, 1993, s.87.

91 çeşit kumaştan söz edilmektedir. Bursa'nın ana kumaşları, dimi, kadife, seraser ve altın işlemlerdir.⁴

Selçuklular ipek ticareti için kervansaraylar inşa etmişlerdir. Hazar Denizi'nin güneyinden başlayıp, İran'daki Astaraban'dan kervanlarla taşınan ipek, Sultaniye, Erzurum, Erzincan, Sivas ve Konya'yı takip ederek Bizans'a kadar uzanmaktaydı. Bu yol Osmanlı döneminde Bursa'ya kadar ulaşmıştır. İpek ticareti Osmanlı ekonomisi için de önemli bir yer teşkil etmiştir. Selçukluların başlattığı yol politikası, esnaf teşkilatları ve sanat gelenekleri Osmanlılar döneminde esas alınarak geliştirilmiş ve mükemmel bir duruma getirilmiştir.⁵

Fatih'in İstanbul'u fethinin ardından başkent Bursa'dan İstanbul'a taşınmış, Topkapı sarayı bünyesinde saray nakkaşhanesi kurulmuştur. Buradaki nakkaşlar tüm sanat kolları için desen çalışmaları yapmışlardır. Bu dönemde beylik sanatından imparatorluk sanatına geçiş yaşanmış, tüm sanat kollarında bir üslup birliğine gidilmiştir.

1550'den sonra İstanbul ikinci ipek dokuma merkezi olmuştur. Saraya bağlı atölye kurulmasının ana nedeninin saraya iyi cins kumaş temini olduğu düşünülmektedir. Bunun yanında devlet, altın ve gümüş tel israfını önlemek amacıyla bu tellerin kullanıldığı değerli kumaşların üretiminin kendi gözetiminde olmasını da amaçlamıştır. İstanbul ikinci bir dokuma merkezi olsa da Bursa önemini korumaya devam etmiş, ipek Bursa'dan temin edilmiş ve İstanbul atölyelerinde Bursa'daki ustaların bilgisinden faydalanılmıştır.⁶

Saray nakkaşhanesinde usta-çırak ilişkisi içinde yetişen nakkaşların çizdiği ince desenler ancak usta dokumacılar tarafından uygulanabilmiştir. Bu yüzden Osmanlılarda sanat erbabının iyi yetişmesi için lonca örgütleri kurulmuş, dokumacılık loncası da bu örgütlerden biri olmuştur. Lonca örgütlerinin kurulması Selçuklular döneminde başlamış, Osmanlılar bu örgütlenmeyi devam ettirmişlerdir. Dokumacılar da kendi içlerinde çeşitli loncalara ayrılmış, dokudukları kumaşın cinsine göre "kadifeci", "kemhacı", "futacı", gibi hirefler oluşturmuşlardır.⁷

Dokumacılık loncasının başlıca görevi, bu sanatla uğraşanları kontrol etmek, kalitesiz işlerin piyasaya çıkmasını engellemek ve kaliteli olanları mühürlemektir. Aynı zamanda çırakların kalfalığa, kalfaların da ustalığa terfisini denetlemekteydi. Lonca hükümetle sıkı bir işbirliği içindeydi ve dokumacılar toplumda önemli bir statüye sahiptiler.

1502 de Bursa, Edirne ve İstanbul'daki ticaret ve pazar yönetimiyle ilgili olarak yasa çıkarılmış olup, lonca düzenlemeleri yapılmıştır. Kumaşta yer alan çözümlü ipliklerinin sayısı ve ağırlığı kumaşın kalitesini belirleyen ana faktörler olup, bunlarla ilgili kurallar getiriliyordu ve bu kurallara uymayan

⁴ Harris, a.g.k., s.86.

⁵ Nevber Gürsu, Türk Dokumacılık Sanatı, Redhouse Yayınevi, İstanbul, 1988,s. 30.,

⁶ Gürsu, a.g.k., s.41.

⁷ Gürsu, a.g.k., s.20.

zanaatkarlar cezalandırılmaktaydı. Bursa'da dokunmuş olan 91 çeşit kumaş için günümüzde isimlendirme zorluğu yaşanmaktadır.

1564'e ait bir kayda göre devlete ait üretim yapan tezgahların sayısı 310'a indirilmiştir. İpek ve altın kullanımında kurallara uyulmaması nedeni ile kontroller arttırılmıştır. Fiyatlar sabitlenmiş ve altınla dokunmuş tüm kumaşlara devlet mührü basılmıştır. Altının yalnızca İstanbul'da saray atölyelerinde kullanılmasına izin verilmiştir.⁸

3.2. Osmanlı Dokumaları

Saray kumaşları ve yöresel dokumalar Osmanlı dönemi dokumalarını oluşturmuştur. Osmanlı döneminde yöresel dokumalardan günümüze kadar gelen olmasa da saray kumaşlarının bir kısmı günümüze kadar gelmiştir. Özellikle elçilerle dış ülkelere gönderilen hediyeler arasındaki değerli kumaşlar ve Viyana kuşatması sırasında ele geçirilen sancak ve çadırlar çeşitli müzelerde sergilenmektedirler.

Eski kumaşlar ve saray kumaşları, kumaşın dokunduğu yere, şahıs, malzeme ve uygulanan tekniğe göre adlandırılmaktaydı.

3.2.1. Pamuklu Dokumalar

Pamuklu dokumacılık, merkez Denizli olmak üzere, Buldan, Sarayköy, Tavas ve Kale ilçelerinde yapılmakta, Bergama ve Soma'da ise Germiyanogulları zamanında alaca ve kirpas adı verilen pamuklu dokumalar üretilmekteydi. Bunların yanında Akhisar ve Tırhala dolaylarında da pamuklu dokumacılık gelişmişti.

3.2.2. Yünlü Dokumalar

Çuha sof, şal, kebe, keçe ve abalar günlük hayatta tüketilen yünlü dokumalardır. Bu dönemde yün üretimi ihtiyacı karşılayamamakta ve yün Fransa, İngiltere, İtalya ve Macaristan'dan ithal edilmekteydi.⁹

3.2.3. İpekli Dokumalar

İpek üretiminin ilk olarak Çin'de başladığı düşünülmektedir. Yapılan araştırmalara göre, Bizans İmparatoru Justinien iki rahibi ipek üretimini öğrenmeleri için Çin'e göndermiş, rahipler ipek kozalarını gizlice İstanbul'a getirmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Bursa'da ipekçilik ileri bir seviyeye gelmiştir ve İstanbul'da da ipek dokumacılığı yapılmıştır. İpek kumaşlar oldukça değerliken, saf ipek ipliklerin yanı sıra gümüş ve altınla karıştırılan iplikler de ipek kumaş üretiminde kullanılmışlardır.

İpekli dokumalara 16. yüzyıldan itibaren İstanbul'daki saray atölyelerinde ağırlık verilmiş, değerli metaller içeren kumaşlar yalnız saray atölyelerinde dokunmuştur.

Osmanlı ipekli saray kumaşları çoğunlukla çözümlü yüzlüken, kumaşa desen atkıdan verilmekteydi. Tek çözümlü ve atkı grubu içeren kumaşlar

⁸ Philippa Scott, The Book of Silk, Thames and Hudson, London, 1993, s. 123.

⁹ Tezcan, a.g.k., s. 25.

15. ve 16. Yüzyıl Osmanlı Dokumacılık Sanatı

damask türündeydiler. Brokarlarda ise çözü ve atkı takviyeleri ile desenler elde edilmiştir. Kadife kumaşlar da ekstra hav çözüleri kullanılmış, Osmanlı devri ipekli saray kumaşlarında ipekle beraber gümüş, altın veya alaşımli gümüş tel kullanılarak desen yapılmıştır. Gümüş ve altın teller dokumada üç farklı biçimde kullanılmıştır.

Klaptan: Gümüş, altın veya altın alaşımli gümüş telin genelde çift ipek iplik etrafına gevşek biçimde sarılmasıyla oluşturulur. Türk dokumalarında hakiki gümüş tel kullanılmıştır.

Tel: Dokumada doğrudan doğruya kullanılan altın veya gümüş tellere verilen isimdir. Seraser kumaşlarda doğrudan altın veya gümüş tel kullanılmıştır.

Sim: Metal ipliğin pamuk iplik etrafına sarılmasıyla elde edilen ipliklere denir. Klaptanın aksine merkezde yer alan iplik hiç görünmeyip, yalnız metal tel görünmektedir.

Osmanlı ipekli saray kumaşları şunlardır;

Kemha: Kemha özellikle kaftan yapımında kullanılan bir kumaştır. Atlas ve kutnu ayarında bir kumaş olan kemhanın çözü ve atkısı ipektir.

Kadife: Çözü ve atkısı ipek olan havlı olarak tanımlanmakta olup, Pamuklu ve yünlü çeşitleri de vardır

Çatma: Kadife tekniğinde dokunmuş bir kumaş çeşidi olup, desenli kısımları zemine göre daha kabarıktır. Hav kısmı kadifeden daha yüksektir

Seraser: 16. yy da üretimine başlandığı düşünölmektedir. Altın ve gümüş telle dokunan kumaşların en pahalı ve gözde olanlarından olup, oldukça değerli bir kumaştır. Seraser ile kemha arasındaki fark, seraserin telle, kemhanın ise klaptanla dokunmuş olmasıdır.

Zerbaft: Çözü ham ipekten motifleri altın telle verilmiş, ardından apre işlemleri yapılmış kumaştır. 16. yy'ın ikinci yarısından itibaren adı seraserle birlikte geçmektedir. Pahalı ve ağır bir kumaştır.

Serenk: Üst kaftan yapımında kullanılan tel yerine sarı ipek kullanılmış kalın desenli bir kumaş çeşididir.

Atlas: Avrupa'da saten olarak tanımlanan çözü ipliklerinin yan yana gelmesiyle parlak görünlü, sık dokunmuş, düz renkli bir kumaş çeşididir.

Kutnu: Çözü ipek, atkısı pamuk ve ipek karışımı, yollu bir kumaş çeşididir.

Canfes: Hafif ipekli, ince, taftaya benzer düz renkli bir kumaştır. Ancak bazen çözü ve atkı iplikleri farklı renkte kullanılarak yanar döner etki elde edilir.

4. 15. ve 16. Yüzyıllardaki Dokuma Sanatı

Osmanlı Devleti'nde kumaş sanatı kaynakları Selçuklu Devleti ve beyliklere dayanmaktadır. Osmanlı kumaşlarından günümüze kalan en eski

örnek, Topkapı Sarayı'nda Osman Bey'e ait bohça içinde saklanmış olan kaftan olup, beyaz pamuk ipliğinden dokunmuş üzerinde koyu sarı renkte, yanlardan iki uzun yaprakla kavranmış iri bir nar motifi ve başka bir dolgu başlıca dekoru teşkil ediyordu.¹⁰

14. yy'a ait Türk ipekleri az sayıda olup, bunlardan biri Sırbistan'da Studenica Manastı'ndaki lahitte bulunan çizgili lahit örtüsüdür. I. Beyazıt'ın Sırp bir prensesle evlenmesinin ardından ölen Sırp kralına saygı amacıyla manastıra bağışlanmıştır. ¹¹

15. yy'a gelindiğinde kumaşlarda renklerin çeşitlendiği, buna karşılık desenlerin küçüldüğü görülür. Saray nakkaşhanesinde hazırlanan desenler kumaşlara da uygulanmıştır. Bu yüzyılın desenlerinde Selçuklu sanatında da yaygın olarak kullanılan rumi motifleri esas oluşturmuştur.

II. Beyazıt devrinde ise bulut motifi ve Orta Asya kökenli penç, goncagül, hatayi, stilize edilmiş çiçek motifleri ve hayvansal figürlerin üsluplaştırılmasıyla oluşan motifler başlıca kompozisyonlardır.

15. yy Osmanlı kumaşlarının tasarım ve tekniklerinde İtalyan etkisi olmuştur. I. Orhan'ın hükümdarlığı sırasında Cenevizliler'e imtiyaz verilmesi ile başlayan ilişkilerde, 1463-1479 yılları arasında Osmanlılar ve Venedikliler arasında olan savaş ticari bağları güçlendirmiş, kültürel etkileşimler olmuştur. Kadife endüstrisi ve tezgahlarının da Venedik'ten ithal edildiği düşünülmektedir. ¹² İtalyan kadifelerinde 16. yy da Bursa kadifelerindeki madalyonlu, laleli, karanfilli desenler taklit edilmiştir.¹³ Fatih'in hükümdarlığı sırasında İtalya'dan 110 bin düka karşılığı getirilen lüks kumaşlar, saray kaftanlarının dikiminde kullanılmış olup, kumaşlar İtalyan motifleri ile bezelidir.¹⁴ İtalya'da bu dönemde çok yüksek düzeyde bir ipek dokuma endüstrisinin gelişmiş olması ve lüks kadifelerde üç kademe hav (hav üstüne hav) tekniğinin metal dokumalarla süslenmesi, İtalyan kadifelerinin ithal edilmesine ve padişah kaftanlarının bu kadifelerden yapılmasına sebep olmuştur.¹⁵

Uzakdoğu kökenli kaplan postu ve pars beneği motifinin Türk sanatında uygulanışı farklı olup, hayvan postundan esinlenilmiştir. Kudret ve kuvvet simgeleyen motif beraber olarak özellikle 15. yy çatma kumaş kaftanlarında uygulanmıştır. Daha sonraki dönemlerde söz konusu motif gerek beraber, gerekse ayrı ayrı, üçlü benek ve kaplan çizgisi olarak bütün sanat dallarında değişik kompozisyon şemaları içinde kullanılmıştır. Topkapı Sarayı Müzesi arşivinde 1486 tarihli kumaş listesinde "Bursa'nın altınlı benekli çatması" kaydı, sarayda bu tip desenli kumaşların 15. yy ortalarından itibaren kullanıldığına dair delil teşkil etmektedir.

¹⁰ Oktay Aslanapa, Türk Sanatı, Remzi Kitabevi, İstanbul,1989, s.360.

¹¹ Scott, a.g.k., s.122.

¹² Scott, a.g.k, s. 122.

¹³ Nurettin Yatman, Türk Kumaşları, Maarif Matbaası, 1945, s.19.

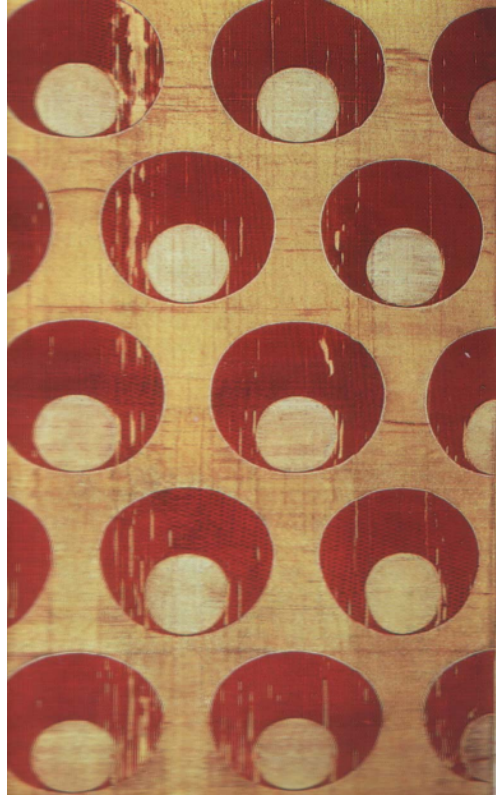
¹⁴ Patricia L. Baker, İslamic Textiles, British Museum Press, London, 1995, s.88.

¹⁵ Nurhan Atasoy, Walter Denny, Louise Mackie, Hülya Tezcan, İpek, TEB yayıncılık, İstanbul,2001, s.182

15. ve 16. Yüzyıl Osmanlı Dokumacılık Sanatı

Osmanlı sanatçılar üçlü benek (çintemani) motifini teker teker kendi öğelerine bölerek göz benzeri hilal biçimi yaratmış, kendilerine özgü sanatsal bir üslupla yorumlamışlardır (Resim 7).

15. yy sonunda saray sanatı süsleme motifleri arasına Uzakdoğu kökenli çin bulutu motifi de katılır. Bu da Osmanlı'nın diğer kültürlerle etkileşimini ortaya koymaktadır. İlk örneğinin Fatih Sultan Mehmet'in yaptırdığı 1472 tarihli çinili köşk çinilerinde görülmesinden sonra, yüzyıllar boyu Türk süsleme kollarının hepsinde değişik form ve kompozisyonlarda kullanılmıştır .

Resim 7. Diagonal düzende yerleştirilmiş düz hilallerle bezeli kemha.

Philippa Scott, *The Book of Silk*, Thames and Hudson, London, 1993, s.126.

Çintemani motifinin Osmanlıların kavimsel geçmişleriyle ilgili olduğu düşünülmektedir. Türk boylarında vahşi hayvanlar totemleştirilmiş, kutsal bir

yere getirilmişlerdir. 15. yy da Fatih Sultan Mehmet çintemaniyi kişisel amblemine dönüştürmüştür.¹⁶

Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Savaşı'nda (1514) Tebriz'i işgali sırasında pek çok sanatçı, ressam, nakkaş ve şair İstanbul'a getirilmiştir. Savaş ganimetleri arasında 91 adet Bursa ipeğinden elbise de yer almaktadır. Bu bilgiler ışığında on altıncı yüzyıl başlarında İran'da Safavi Sarayı'nda bol miktarda Türk kumaşı olduğu anlaşılmaktadır.¹⁷

Türk motifleri tamamıyla orijinal olup çiçek şekillerinde bile İran tarzı görülmez. En karakteristik Türk süsü olan lale, İran kumaşlarında tekrar eden dilimli iken Türk kumaşlarında oval ve iki dilim gösteren çift uçludur.¹⁸

Ele alınan dönemdeki Osmanlı kumaşlarından günümüze kadar gelen örnekler Topkapı Sarayı Müzesi'nde yer alan padişah kaftanlarıdır. Bu nedenle yalnız saray kumaşları ile ilgili bilgi edinilebilmektedir. Kaftanların yanı sıra Kuran'dan alınmış surelerin yer aldığı tılsımlı gömleklere Topkapı Sarayı müzesinde muhafaza edilmektedir.

Tılsımlı gömlek, kişiyi hastalıklara ve tehlikelere karşı koruduğuna inanılan, üzerine ayet, dua ve tılsımlar yazılı olan gömlektir.

Cem sultan için hazırlanmış olan gömlek yaklaşık 3 yılda tamamlanmış olup, üzerinde yakadan eteğe kadar sureler, ayetler, dualar, Allah'ın adları, peygamberlerin adları, tılsım ve vefkler bulunmaktadır. Gömleğin hazırlanmasına 30 mart 1477 tarihinde başlanmış, 29 mart 1480'de tamamlanmıştır. Yakası açılmamış olan gömlek kullanılmamıştır (Resim 8).¹⁹

¹⁶ Harris, a.g.k., s. 86.

¹⁷ Aslanapa, a.g.k, s.360.

¹⁸ Yatman, a.g.k, s. 15.

¹⁹ Orhan Şaik Gökyay, " Tılsımlı Gömlekler", P Sanat Kültür Antika Dergisi, Sayı:29, Bahar 2003, s. 68.

Resim 8. Cem Sultan'ın tılsımlı gömleği, Topkapı Sarayı Müzesi.

Orhan Şaik Gökyay, " Tılsımlı Gömlekler", P Sanat Kültür Antika Dergisi, Sayı:29, Bahar 2003, s. 68.

5. Sonuç

Bu çalışmada ortaçağa son verip, yeni çağı başlatan Osmanlı İmparatorluğunun erken dönem sanatı içinde dokumacılık ele alınmıştır. İpekli kumaşlar ele alınan dönemde bir ticaret yoluna adımı verecek kadar değerli ve lüks kumaşlar olup, uluslararası ticarete önemli bir yere sahip olmuşlardır. Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde gerek Bursa gerekse İstanbul'da ipek üretimine önem verilmiş ve ipekli kumaş üretimi için dokuma atölyeleri kurulmuştur.

İstanbul'un fethinin ardından Topkapı Sarayı bünyesinde kurulan saray nakkashanesinde çizilen desenlerde Selçuklu mirası rumi ve hatayi motiflerinin yanı sıra natüralist üslupta çiçekler ve evrensel çintemani ve çin bulutu motifleri kullanılmıştır.

Osmanlı imparatorluğunun yükselme dönemi ile birlikte dış ülkelere yapılan seferler sonucu yerel sanatçılar da saray bünyesinde çalışmaya başlamışlar, kendi sanat üsluplarını Osmanlı sanatı içinde harmanlamışlardır. Bu sanatçılardan birisi de Yavuz Sultan Selim'in Tebriz'i işgali sonrası

İstanbul'a getirilen Şah Kuludur. Kendi kişisel fırça darbeleriyle yaratmış olduğu saz üslubu, çini ve halının yanında kumaş sanatında da yer almıştır.

Osmanlı sanat geleneği içinde önemli yeri olan saray kumaşları halen Topkapı Sarayı Müzesi'nde sergilenmekte ve tarihe ışık tutmaktadırlar.

KAYNAKLAR

Kitaplar

- ARSEVEN, C. E., **Türk Sanatı**, Cem Yayınevi, İstanbul, 286s., 1973.
- ASLANAPA, O., **Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı 14. yy.**, MEB Devlet Kitapları, 207s., 1977.
- ATASOY, N., W. DENNY, L. MACKİE ve H. TEZCAN, **İpek**, TEB Yayıncılık, İstanbul, 360s., 2001.
- BAKER, P. L., **Islamic Textiles**, British Museum Press, London, 1995.
- BİROL, İ., Ç. DERMAN, **Türk Tezyini Sanatlarında Motifler**, Kubbealtı neşriyatı no: 26, İstanbul, 204s., 1995.
- DEMİRİZ, Y., **Osmanlı Mimarisinde Süsleme**, Kültür Bakanlığı Yayınları 263, İstanbul, 214s., 1979.
- GÜRSU, N., **Türk Dokumacılık Sanatı**, Redhouse Yayınevi, İstanbul, 189s., 1988.
- HARRİS, J., **5000 Years Of Textiles**, British Museum Press, London, 315s., 1993.
- SCOTT, P., **The Book of Silk**, Thames and Hudson, London, 256s., 1993.
- TEZCAN, H., **Atlaslar Atlası**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 272s., 1993.
- YATMAN, N., **Türk Kumaşları**, Maarif Matbaası, Ankara, 186s., 1945.

Makaleler

- SEZGİN, Ş., N. ÖNLÜ, "Osmanlı Klasik Dönem İpekli Saray Kumaşları", **Tekstil ve Mühendis**, (43-44), 48-51, 1994.
- GÖKYAY, O. Ş., "Tılsımlı Gömlekler", **P Sanat Kültür Antika Dergisi**, 29 (Bahar), 62-77, 2003.

Diğer

- MAHİR, B., **Saz Yolu- Şah Kulu**, <www.turkislamsanatlari.com.htm>, (07.04.2004)